

KRÓNKA

SZAKÁLY SÁNDOR

FORRADALMAK ÉS ELLENFORRADALMAK KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN, 1918—1920

Nemzetközi tudományos ülészak, Pécs, 1985. június 11—13.

Háromnapos nemzetközi történelemszkonferencia színhelye volt a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának székháza 1985. június 11-e és 13-a között. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottsága, a New York-i Városi Egyetem Brooklyn-i Intézete és az Atlantai Kutató és Kiadó Intézet közös rendezésében megtartott konferencián tíz ország — Bulgária, Csehszlovákia, az Egyesült Államok, Izrael, Jugoszlávia, Magyarország, Románia, Svájc, Svédország és a Szovjetunió — mintegy ötven történésze vett részt.

A Pécsen megrendezett tudományos ülészak a tizennyolcadik rendezvénye volt annak, a több mint tíz évvel ezelőtt útjára indított, „Society in Change” (*Változó társadalom*) címet viselő programnak, amelyet a New York-i Városi Egyetem Brooklyn-i Intézete hívott életre. E program keretében számos nemzetközi konferenciát rendeztek már az Amerikai Egyesült Államokban, illetve Európa országaiban. Így többek között nemzetközi tudományos tanácskozás színhelye volt már Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Olaszország, Görögország egy-egy városa.

A XVIII. nemzetközi konferencia témája a közép-kelet-európai forradalmak és ellenforradalmak története volt az 1918—1920-as években. A rendezők igyekeztek az adott időszak valamennyi jelentősebb közép-kelet-európai forradalmi, illetve ellenforradalmi mozgalmáról előadásokat szervezni. Sajnos, a rendezők nem tehettek arról, hogy az előadásra felkért francia, görög, lengyel és részben a csehszlovák történészek nem érkeztek meg a konferenciára. Így is harmincegy előadást, korreferátumot hallgathattak meg a résztvevők és az érdeklődők a három nap alatt.

A konferencia megnyitására 1985. június 11-én került sor. A délelőtti ülésen elnöklő Peter Pastor (USA) üdvözölte a konferencia résztvevőit, majd a házigadák nevében Ormos Mária, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektora köszöntötte a konferencián megjelenteket. Ormos Mária után Christoph M. Kimmich (USA), a Brooklyn College vezetőjének helyettese szólott a megjelentekhez. Kimmich professzor szavai után Tigyí József a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának alelnöke kívánt jó munkát a konferencián résztvevőknek.

A megnyitó köszöntők után Theodore Ropp (USA) tartotta meg bevezető előadását. Előadásában a forradalmak, ellenforradalmak kialakulásának történetét tekintette át, majd az első világháborút követő forradalmak, ellenforradalmak jellegéről, okairól szólt. A közép-kelet-európai kis népek esetében hangsúlyozta, hogy nehezen tudtak kikerülni a háború, fegyverszünet, forradalom, ellenforradalom forgatagából.

Theodore Ropp előadása után a másik bevezető előadást Jurij Alekszandrovics Poljakov (Szovjetunió) tartotta. Ő előadásában első sorban a közép-kelet-európai ellenforradalmakról, illetve az ellenforradalmak exportjáról beszélt. Hangsúlyozta, hogy az első világháborúban vesztes, illetve győztes hatalmak között pl. az oroszországi proletárforradalom időleges szövetséget hozott létre és ezek a hatalmak, a belső ellenforradalmi mozgalmakat támogatva, az ellenforradalmat exportálták. Tették ezt annak ellenére, hogy Szovjet-Oroszország nem fenyegette egyik nagy és kis országot sem.

A két bevezető előadás után került sor az első nagy témakör — A magyar társadalom a forradalom előestéjén — referátumaira.

Gabor Vermes (USA) előadását távollétében János Decsi (USA) olvasta fel. Vermes előadásában a magyar társadalom helyzetét vizsgálta a polgári demokratikus forradalom előestéjén, 1918-ban. Véleménye szerint a társadalom szétesőben volt, nem volt olyan erő, amely igazán összefogja a különböző irányú törekvéseket. A forradalom is Budapest népe forradalmának tekinthető, a forradalmi szellem nem terjedt el igazán vidéken. Ugyanakkor kifejtette azt a véleményét is, hogy a győztes forradalom után nehéz helyzetben volt a kormányzat, hiszen Magyarországon a köztársaságnak nem voltak hagyományai.

Ugyancsak a társadalom és a forradalom kapcsolatát elemezte *Litván György* előadásában. A polgári demokratikus korszak kutatója a Károlyi-kormány létrejöttének, a különböző pártok és csoportok viszonyának az alapjait kereste. Részletesen szolt Jászi Oszkár szerepéről, elképzeléseiről és kudarccal végződött kísérleteiről. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a magyarországi polgári demokratikus kísérlet elsősorban nem a belső ellentétek, hanem a külső kényszerítő erők — antant-ultimátumok stb. — hatására bukott meg.

Bukásról, pontosabban összeomlásról beszélt előadásában *Farkas Márton* is. A Hadtörténeti Intézet főmunkatársa az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének az összeomlásáról tartotta meg referátumát. Az 1918 őszi hadihelyzet felvázolásán kívül részletesen kifejtette a hadsereg vezetésének, összeomlásának okait. Ezek közül különösen fontosnak tartotta hangsúlyozni a katonaság pszichikai, fizikai összeomlását, a Monarchia-ellenes hangulatot, a hátszágai mozgalmak híreit, a háború elleni agitációt. Véleménye szerint Linder hadparancsa, vagy a Károlyi-kormány nem játszott különösebb szerepet abban, hogy a Monarchia hadserege felbomlott.

Farkas Márton előadását *Liptai Ervin* vezérőrnagy felszólalása követte. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója a polgári demokratikus forradalom győzelme után kialakult helyzetet, a hadsereg szerepét, az új katonapolitikai koncepció(k) kialakulását tekintette át. Mint mondotta, a polgári demokratikus forradalmat a pacifizmus segítette, az volt az egyik mozgatója. A Kommunista Magyarországi Pártjának megalakulásával egy új elképzelés is megjelent, amely a katonák fokozatos balatolódásához, a Katonatanács forradalmasodásához vezetett. A belső rend és béke fenntartására elképzelt új hadsereg rövidesen kommunista befolyás alá került, és a belső rend fenntartása helyett az ország védelmére kellett mozgósítani. Az ország védelmére pedig akkor lehet leginkább mozgósítani, és akkor beszélhetünk forradalmi honvédelemről, ha a hatalom a munkások és a parasztok kezében van.

A délután folyamán még *Liptai Ervin* előadást hallgathattak meg a konferencia résztvevői. A *Liptai Ervin* elnöklete alatt megtartott ülésen *Peter Pastor* (USA) a francia katonai misszió 1918 novembere és 1919 márciusa közötti tevékenységét vizsgálta. E francia misszió tevékenysége elsősorban arra irányult, hogy Magyarországot a lehetőségekhez mérten igyekezzen a francia politika befolyása alá vonni és egyben elzárni Oroszországtól.

Szorosan kapcsolódott *Peter Pastor* előadásához *L. Nagy Zsuzsa* előadása. *L. Nagy Zsuzsa* a párizsi békekonferencia és Magyarország viszonyát vizsgálta a belgrádi szerződés és a Vix-jegyzék között eltelt időszakban. Erre az időszakra a magyar részről meg-egyezésre való hajlam, míg az antant, pontosabban szövetségségi részéről a kielégíthetetlen étvágy volt a jellemző. Ezt az étvágyat viszont a magyar kormányok, személy szerint Károlyi Mihály nem tudták, illetve nem akarták fékezni, bíztak az antanttal megkötött egyezményben. — Nem az volt a hiba, hogy a belgrádi egyezményt megkötötték, hanem az, hogy az antant nem tartotta be, mondta *L. Nagy Zsuzsa*, és úgy vélték, a fegyveres magyar ellenállás rontja a magyar esélyeket a béketárgyalásokon. A Vix-jegyzék viszont már olyan követeléseket tartalmazott, amelyek bármely kormány számára elfogadhatatlanok lettek volna.

A Vix-jegyzék el nem fogadása, de vissza sem utasítása után 1919. március 21-én megszületett a Magyar Tanácsköztársaság. A Tanácsköztársaság egyik kiemelkedő vezetője volt Kun Béla. Az ő személyéről, a kommunista pártról és a Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeiről szolt előadásában *Borsányi György*. Röviden vázolta Kun Béla katonai pályafutását, részvételt az oroszországi forradalomban és a harcokban. A későbbiekben kitért Kun személyes forradalmi agitációs tevékenységére, a Tanácsköztársaság történetében elfoglalt szerepére.

Kun Béla személye akár összekötő kapocs is lehetett volna *Borsányi György* és *Ormos Mária* előadása között. *Ormos Mária* előadásában ugyanis a Tanácsköztársaság külpolitikáját igyekezett bemutatni és ismeretes, hogy Kun Béla a Tanácsköztársaság egyik külügyi népbiztosa volt. *Ormos Mária* azonban nem Kun Béla személyét vizsgálta, hanem azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e egyáltalán külpolitikáról a Tanácsköztársaság 133 napja alatt. Mint mondotta, klasszikus értelemben nem mondhatjuk ezt, hiszen az idő rövidsége, a hadiállapot, a külpolitikai kapcsolatok, valamint a képzett külpolitikusok hiánya erőteljesen rányomta a bélyegét a Tanácsköztársaság külpolitikájára, amely csak a Szovjet-Oroszország és Ausztria felé fordulhatott.

A június 12-i ülés *Stephen Fischer-Galati* (USA) elnökletével kezdődött. Az első elő-

adást *György Péteri* (Svédország) tartotta. A fiatal kutató a Tanácsköztársaság gazdaság-politikáját, a gazdaság lehetőségeit igyekezett felvázolni és jelezni a műszaki értelmiség helyzetét, szerepét a forradalmak időszakában.

A gazdaságtól merőben eltérő előadást hallhattak a következőkben a konferencia résztvevői. *Ivan Sanders* (USA) 1919 megjelenését vizsgálta az irodalomban. Az előadó Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Nagy Lajos költszetét és novelláit, regényeit elemezte, mutatta be — elsősorban az Édes Anna című regény kapcsán — a Tanácsköztársaság, illetve az azt követő hetek, hónapok világát.

A következő előadó *Hetés Tibor*, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója volt. Ő előadásában a Vörös Hadsereg sikeres északi hadjáratának előzményeit, a hadjárat lefolyását vázolta. Kifejtette, hogy az adott pillanatban ez az egy irány volt elfogadható és sikerrel kecsegtető a Vörös Hadsereg számára. Ugyanakkor e támadásnak külpolitikai jelentősége is volt. Egy sikeres hadjárat ugyanis lélegzetvételenyi lehetőséget biztosíthatott a Tanácsköztársaságnak. Hogy miért az előbb már jelzett irányt választotta a Tanácsköztársaság katonái és politikai vezetése, arra a következőket mondta: a déli támadás irányja politikai tévedés lett volna, hiszen francia csapatokkal is szembe kerülhettek volna a Vörös Hadsereg csapatai, a román hadsereg ereje pedig felülmúlta a magyar hadseregét.

Hetés Tibor előadását *Leonyid Nyikolajevics Nyezsinszkijé* (Szovjetunió) követte. Ő a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatairól, a két forradalom lehetőségeiről és nehézségeiről beszélt.

A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének anyagi és felszerelési lehetőségeiről beszélt előadásában *Dombrády Lőránd*, a Hadtörténeti Intézet főmunkatársa. Vázolta azokat a nehézségeket, amelyekkel a katonai és politikai vezetésnek meg kellett küzdenie a hadsereg felállításakor, felszerelésakor. Az ország területének alig egyharmadára zsugorodott Tanácsköztársaság rendelkezésére nem, vagy alig álltak nyersanyagforrások, hadiipari üzemek. A meglévő hadfelszerelés elegendőnek tűnt „egyszeri felszerelésre”, de utánpótlásra már nem. Ezek a tényezők is nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg felszerelése, mind fegyverzeti, mind ruházati téren, 1919 júliusára messze elmaradt a támadó hadseregekéétől.

A hadsereg felszereléséhez kapcsolódhatott előadásában *Borus József* is, aki a Vörös Hadsereg légierijéről beszélt. A légierők, a repülőgépek a Vörös Hadsereg egyik legkiválóbb fegyvernemét képviselték, számos légyőzelemmel és kiváló biztosítással. Többek között az ő tevékenységüknek volt köszönhető, hogy magyar városokat alig ért légitámadás.

A Vörös Hadsereg tisztikarának összetételét vizsgálta előadásában *Szakály Sándor*, a Hadtörténeti Intézet munkatársa. Választ keresett arra a kérdésre, hogy vajon kik alkották a Vörös Hadsereg tisztikarát, milyen társadalmi osztályok, rétegek képviselői voltak. Miért vállalták a volt hivatásos tisztek a Tanácsköztársaság szolgálatát, illetve miért fordultak el tőle? Példákkal bizonyította, hogy a Vörös Hadseregben szolgált tisztek többsége a későbbiek során az ellenforradalmi rendszer hadseregében szolgált és töltött be magas beosztásokat.

A délelőtti ülés utolsó előadását *Gleen E. Torrey* (USA) tartotta, aki a magyarországi román intervenció előzményeit, lefolyását és következményeit elemezte. Mint mondta, az intervenció nem nyerte el az antant hatalmak egyöntetű tetszését, ugyanakkor a budapesti bevonulás politikai baklövés volt.

A tanácskozás délután folytatódott, amikor *Jurij Alekszandrovics Poljakov* elnökölt.

Az első előadó *Tofik Muszlimovics Iszlamo* (Szovjetunió) volt, aki rövid előadásában a munkásosztály szerepét vizsgálta az 1918—1919-es forradalmakban.

Az elhangzott előadást *Fogarassy László* (Csehszlovákia) referátuma követte. A Vörös Hadsereg harcainak ismert kutatója a tiszai hadjárat utolsó csatájáról beszélt. Ez az utolsó csata az intervenció román csapatok győzelmét hozta, amiben döntő tényezőként szerepelt a román hadsereg létszámbeli és fegyverzeti fölénye.

Ugyancsak a Vörös Hadsereg utolsó heteinek történetét dolgozta fel előadásában *Peter Gosztonyi* (Svájc). Azt vizsgálta, hogy melyek voltak azok az okok, amelyek a Vörös Hadsereg bomlásához vezettek. Ezek a morális, gazdasági, politikai és katonai okokra vezethetők vissza. A felvidéki visszavonulás, amelynek külpolitikailag várt „sikere” elmaradt, alapjaiban rengette meg a Vörös Hadsereg tisztii és legénységi állományának zömét.

Piotr S. Wandycz (USA) előadásában Csehszlovákia és Lengyelország létrejöttét, a nagyhatalmakhoz való viszonyát vizsgálta 1918—19-ben. Kiemelte a két újonnan alakult, illetve újjászületett nemzeti állam jelentőségét Közép-Kelet-Európában.

Stephen Fischer-Galati előadásában egy kevésbé ismert kérdést elemzett, mégpedig az oroszországi forradalom hatását a román politikára. Mint jelezte, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak is szerepe volt abban, hogy az új Románia létrejöhetett.

A tanácskozás második napjának utolsó előadását *Hriszto Hriszto* (Bulgária) tartotta, aki a Balkán-félsziget és Bulgária helyzetéről adott képet a békeszerződések időszakában.

A tanácskozás zárónapján *Christoph M. Kimmich* elnökletével kezdődött meg az érdemi munka. Az első előadó *Dinu Giorgescu* (Románia) volt. Előadásában Románia és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatát vizsgálta. A Tanácsköztársaság a román támadás ellenére is kapott támogatást a román dolgozóktól. Sztrájkok, felhívások, tüntetések voltak a Magyar Tanácsköztársaság mellett. Közben ilyen megnyilvánulások mutatkoztak meg a Tanácsköztársaság mellett, Románia élt az adott lehetőséggel, a nemzeti önrendelkezés jogával és létrehozta a nemzeti államát.

A magyar és az orosz Vörös Hadsereg kapcsolatát mutatta be előadásában *Hajdu Tibor*. Ez a kapcsolat, annak ellenére, hogy közvetlen összeköttetés nem jött létre a két hadsereg között, jelentősnek mondható. Az orosz, illetve az ukrán Vörös Hadsereg igyekezett segítséget nyújtani a Tanácsköztársaságnak. Katonai okok — és részben külpolitikai tényezők — miatt nem jöhetett létre azonban a két hadsereg közvetlen összeköttetése 1919 május—júniusában, ez pedig gyakorlatilag azt jelentette, hogy a magára maradt Tanácsköztársaság veresége rövid idő alatt bekövetkezett.

Ugyancsak a hadsereg helytetének, szerepének a vizsgálata volt a témája *Janov Mamcev* (Bulgária) előadásának. A bolgár történész a bolgár hadsereg 1919—1920-as szereplésével, tevékenységével ismertette meg a hallgatóságot.

Már a Tanácsköztársaság kikiáltása után röviddel megkezdődött az ellenforradalmi csoportosulások kapcsolatkeresése (a szomszédos országok felé). *Vujica Kovacev* (Jugoszlávia) előadásában a Szerb—Horvát—Szlávon Királyság és a különböző ellenforradalmi csoportosulások együttműködéséről beszélt. A délszláv királyság mind a Tanácsköztársaság mind az ellenforradalmi csoportok megbízottaival tárgyalásokat folytatott. Az ellenforradalmi mozgalmaknak a megszállt területen viszonylagos szabad szervezkedést és mozgást biztosított, annak ellenére, hogy félt e csoportok jugoszlávellenes fellépésétől is. Ugyanakkor a jugoszláv fél elutasított minden olyan javaslatot, mely a Tanácsköztársaság elleni fegyveres intervencióra szólított fel.

A Balkán-félsziget országának, Bulgáriának 1918—1922 közötti helyzetét elemezte referátumában *John R. Lampe* (USA). Ismeretes, hogy az adott időszakban Bulgáriában is felmentült a forradalmi mozgalom, de Sztamboliskij vezetésével polgári kormányzat került hatalomra. A bolgár kommunisták, szocialisták nem vehették át a hatalmat, mivel befolyásuk, szerveztségük elmaradt pl. a magyar munkásmozgalométól. A helyzet a háború végén hasonlított a magyar helyzethez, de nem következett be a magyar fordulat. A megújuló törvényhozásba viszont a szocialisták is bekerültek.

Milyen volt az ellenforradalmi kísérletek, illetve a Tanácsköztársaság társadalmi bázisa? Ezt a problémát elemezte előadásában *Romsics Ignác*. Az ellenforradalmi megmozdulások bázisát — elsősorban az irányítást tekintve — az arisztokrácia képezte, míg a mozgalmak „derékhadát” a középparasztság, a Tanácsköztársasággal szembe forduló kisiparos, kiskereskedő réteg és az értelmiség egy része alkotta. Ugyanakkor a létrejött tanács hatalom bázisát jelentették a szervezett munkások, a leszerelt katonák, a haladó értelmiség. A tömegeiben jelentős szegényparaszti réteg nem vált a Tanácsköztársaság biztos támaszává. A földkérdés megoldatlansága, az indokolatlanul alacsonyan meghatározott mezőgazdasági bérek mind e tömegek passzivitását segítették elő. Nem volt passzív ugyanakkor az egyház, amely 1919 júliusára már ismét döntő tényezővé vált, főleg falun. A Tanácsköztársaság több kényszerű, de nem megfontoltan végrehajtott intézkedése — pl. a rekvirálások, a felvidéki visszavonulás — 1919 június—júliusára oda vezetett, hogy a Tanácsköztársaság elveszítette társadalmi bázisát, amely a vereség elkerülhetlenségét jelezte.

Nemzetközi kitekintésű volt *Barabás László* előadása, melyben a Pángermán Mozgalom és a magyar békeszerződés összefüggéseit vizsgálta. A Pángermán Mozgalomban Magyarországgal kapcsolatban elsődlegesen a nemzetiségi kérdések fogalmazódtak meg, de a magyar államforma kérdése is érdekelte a mozgalmat. A Magyarországhoz visszakerülő területeken, úgy vélték, a nemzetiségeken keresztül befolyást lehet gyakorolni a magyar politikai életre és felmerülhet a mozgalom és Magyarország szövetsége is.

A délután folyamán még két előadásra került sor. Az egyiket *Shlomo Avimeri* (Izrael) tartotta a németországi forradalomról, a Szociáldemokrata Párt abban betöltött szerepéről. Vázolta ugyanakkor a Német Szociáldemokrata Párt háború alatti felemelkedését. E magatartás a későbbiek során egész Kelet-Európára kisugárzott, hiszen a német szociáldemokraták befolyása e régió szociáldemokrata mozgalmaira igen jelentős volt.

A tanácskozás záró előadását *Christoph M. Kimmich* (USA) tartotta, Németország és Lengyelország 1919—1920 közötti kapcsolatrendszerét bemutató. Hangsúlyozta, hogy e kapcsolatok elemezése sokoldalú analízist kíván, így meg kell vizsgálni pl. a német—lengyel viszonyt, a nagyhatalmak viszonyát e két országhoz, illetve egymáshoz.

A konferencia, amely vitákra is lehetőséget adott — és a résztvevők éltek is e lehetőséggel — az elnöki tisztet betöltő *Hajdu Tibor*, valamint *Ormos Mária* és *Christoph M. Kimmich* zárszavaival ért véget.